

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВІНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 8

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
(1906–1916)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядники Мирон КАПРАЛЬ, Андрій ФЕЛОНЮК

Автори коментарів: О.Вінниченко, Л.Войтович,
М.Капраль, Я.Книш, О.Кулчицький,
С.Панькова, Л.Тимошенко, А.Фелонюк

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2007

РОЗДІЛ IV

НЕКРОЛОГИ

БОГДАН БУЧИНСЬКИЙ

Посмертна згадка

З сердечним жалем приходиться мені записати на сторінках нашої часописі утрату одного з наймолодших, надійних її співробітників Богдана Бучинського, що вмер 15 липня н[ового] с[тилю] на 24-м році життя в Станіславові.

Було се восени 1901 року, коли пок[ійний] Мелітон Бучинський* ввів до мого кабінету свого сінка Богдана, якого привіз записати на Львівський університет, і поручив його моїй увазі як будучого слухача-історика. Молодий Бучинський робив тоді вражіння ще цілком дитинне — пещеної, нервової, трохи зманерованої дитини. Я з охотою обіцяв батькові ним зайнятися. Але зачиналися бурхливі часи боротьби за університет, які дуже мало сприяли правильним й спокійним науковим заняттям. На початку зимового семестру 1901—1902 сталось звісне віче, що потягло за собою сецесію студентів-українців з Львівського університету*. Бучинський опинився в Празі, і я бачив його тільки хвилями. Вернувшись до Львова, він також тільки періодами з'являвся на моїх викладах і в моїм семінарі: вражливий, нервовий до хоробливості, він з запалом віддавався всякій політичній акції, яку розпочинала академічна молодіж, і се вічно відривало його від наукових зайнятть, тимчасом як при його нерівній, нервовій вдачі власне тільки методична, правильна праця могла його науково вишколити. А так при всій роботячості й здібності він не годен був нічого довести до кінця, розпочинав працю, кидав, відкладав на пізніше, хапався до іншої стрічної теми і т. д.

Першу тему він вибрав собі сам, надибавши у себе в Станіславові ревізію Львівської Ставропігії з першої половини XVIII в. Радився зі мною, як її обробити. Потім переконався, що вона не може дати повного образу життя Ставропігії, й знеохотився до тої теми. Вернувшись з Праги, взяв у мене семінаріїну тему — поручив я йому зайнятися автентичністю звісних уніатських пам'яток: Посланням Місаїла до папи Сикста і листом патр[іарха] Нифонта до митр[ополита] Йосифа. "Послання" Місаїла зайняло Бучинського дуже, він пустився в дуже деталічну аналізу його, але на семінарі предложив сю роботу *in crudo*, в виді нотаток, не зведених до якихось ширших висновків. Я порадив йому вести далі сю роботу й ввести її до якогось

обробленого виду, з становища його провідної гадки (він доводив неавтентичність “Послання”). Під впливом мого V тому [“Історії України-Руси”], де вказані були аргументи за автентичністю “Послання”, покійник, одначе, кинув гадку про неавтентичність, захотів обробити з сього нового становища сю тему, але тим часом узяв у мене нову тему з того ж круга питань: про книгу Сакрана і зачав для неї архівальні роботи в Кракові. Серед семінарійних занять, маючи в рефераті працю одного з інших членів мого семінару про Остапа Дашковича, зладив невеличкий реферат на сю тему*, але ладячися до учительського іспиту, не викінчив сеї роботи настільки, щоб її можна було надрукувати. Минулого року здав іспит дуже гарно й дістав посаду*. Я, жалуючи його недокінчених робіт, предложив йому невелику підмогу з Наук[ового] товариства ім. Шевченка*, щоб він відложив на один рік свою учительську посаду й зайнявся докінченням розпочатих робіт по історії унії. По деяких ваганнях, з огляду на свої матеріальні, не дуже світлі обставини, Бучинський прийняв сеї проект і ми з ним уложили план його роботи. Мала вона дати причинки до історії унії, почавши від Ісидорового виступу до половини XVI в.* В ряді розвідок-епізодів, в зв’язку з певними групами матеріалу, мали бути тут подані причинки до Ісидорової унії, Місаїлів епізод, унія м[итрополита] Йосифа, історія й аналіза книги Сакрана, причинки до історії унії в першій половині XVI в. Сі епізоди мали оброблятися й друкуватися в міру свого приготування. Бучинський виїхав для архівальних студій до Кракова. Але тут все нові матеріали, попадаючись під руки, вабили його й розтягали його плани. Intra parentesim [тут: між іншим] виладив він перегляд нових праць до історії В[еликого] кн[язівства] Литовського в середині й другій половині XV в.*, видрукований в LXXV кн[изі] “Записок”. Потім задумав обробити кілька документів до часів Свитригайла — ся праця була надрукована в LXXVI томі. Тим часом захорував і мусив виїхати додому. Замість відпочити, він, одначе, не витримав виборчої гарячки, яка опанувала Галичину під весну, — кинувся в вир виборчої агітації з цілою неповздержністю з свого нервового до хоробливості темпераменту; уряджував десятки віч, агітуючи за українським кандидатом, і в результаті зліг після сеї кампанії до ліжка, без всяких надій на видужання... Кілька день перед смертю у відповідь на мій лист до нього продиктував він мені лист, де висловляв утіху з доброго обороту своєї слабості, сподівався вернутися скоро до занять, але в дійсності вже не було для нього ніякої надії: сухоти були в останній стадії.

Переїздячи з Кракова, покійник просив одного з товаришів зайнятися його працями в разі його смерті й приладити до друку. Се поручення покійника буде правдоподібно сповнене і наукова спадщина, підготовлена настільки, що може появитися в друку, буде опублікована як пам’ятка по предчасно страченім молодім adepti історичної науки.

ської губернської архівної комісії. Завідувач музею українських старожитностей ім. В.В.Тарновського (1911–1912). Із квітня 1918 р. у Києві очолював Архівно-бібліографічний відділ Головного управління в справі мистецтв і національної культури, а за радянської влади — Головне архівне управління та Всеукраїнський головний архів. Фахівець з соціально-економічної історії Гетьманщини другої половини XVII—XVIII ст., генеалогії, геральдики українських козацьких старшинських родів. Автор праць “Малоросійський родословник” (т. 1–4, 1908–1914, т. 5, 1996), “Малоросійський гербовник” (1914 р., у співавторстві) та ін.

...а потім передрукувати першу половину... — М.Грушевський і М.Василенко планували опублікувати четверту, останню частину щоденника Я.Марковича, потім перевидати першу—третю. З цих міркувань вони запропонували В.Модзалевському написати ґрунтовну вступну статтю і скласти покажчики до перевидання, а не четвертої частини, як він планував. У кінцевому результаті, як відомо, опублікована остання частина щоденника, а перевидання через фінансові труднощі не побачило світла денного і відповідно наукова розвідка В.Модзалевського також залишилася невідготовленою. Див. також: Капраль М. Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. — С. 68.

А.Ф.

Розділ IV. НЕКРОЛОГИ

Богдан Бучинський. Посмертна згадка

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Богдан Бучинський. Посмертна згадка // ЗНТШ. — Львів, 1907. — Т. LXXVIII. — Кн. II. — С. 176–178. Автограф зберігається у: ЦДІА України у Львові. — Ф. 401, оп. 1, спр. 49, арк. 251–254, 309.

Бучинський Богдан (Юзеф) Мелітонович (народився 27.11.1883 р. у Станіславові, де й помер 15.07.1907 р.) — український історик, дослідник історії церковної унії XV–XVI ст. У 1893–1901 рр. навчався у Станіславівській гімназії. У 1901 р. зарахований на історико-філософське відділення філософського факультету. У 1901–1902 рр. навчався у Празькому університеті, у 1902–1905 рр. — у Львівському.

Бібліографія праць Б.Бучинського: нараховує лише 7 статей, які подані в коментарі.

Література: Бучинський Богдан // Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. — Львів, 1993. — Т. 1. — С. 200; ЦДІА України у Львові. — Ф. 174 (Екзаменаційна комісія для кандидатів на учителів середніх шкіл, м.Львів), оп. 1, сп. 144 (Особова справа Богдана Бучинського), арк. 181.

с. 541 ...коля покійний Мелітон Бучинський — Бучинський Мелітон Осипович (1847–1903) — галицький адвокат, громадський діяч, фольклорист і етнограф. Підтримував дружні стосунки із низкою відомих громадських діячів, зокрема М.Драгомановим. Брав участь у виданні рукописного часопису “Зірка”. Зібрав численні фольклорні матеріали. Див. про нього: Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871–1877 / Зладив М.Павлик // Збірник філологічної секції НТШ. — Львів, 1910. — Т. XIII; *Студинський К.* Зустрічі Ольги Косачевської з Мелітоном Бучинським. — Львів, 1936.

На початку зимового семестру 1901–1902 сталося звісне віче, що потягло за собою седесію студентів-українців з Львівського університету — віче студентів-українців відбулося 19 листопада 1901 р. всупереч забороні ректорату. Основні їх

вимоги полягали в проведенні іспитів з окремих предметів українською мовою, на вічі також розглядалися питання про порушення прав українських професорів викладати рідною мовою. Після віча пройшли демонстрації вулицями Львова. За результатами слідства, п'ятьох українських студентів виключено з університету за "здичавіння". Ця подія змусила студентів-українців масово покинути університет на початку грудня того ж року. Близько 440 студентів перейшли на навчання в інші вищі школи Австро-Угорщини. В автобіографії Б.Бучинський пише, що він полишив університет 10 грудня 1901 р. і записався слухачем у Празький університет (ЦДІА України у Львові. — Ф. 174, оп. 1, спр. 144, арк. 176). Детальніше про перебіг цих подій див.: Качмар В. За український університет. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців. — Львів, 1999. — С. 41–50.

с. 542 *...про Остапа Дашковича, зладив невеличкий реферат на сю тему...* — пізніше цей матеріал був опублікований: Початки політичної кар'єри Остафія Дашковича // ЗНТШ. — Львів, 1913. — Т. СХІІІ. — Кн. І. — С. 23–43.

Минулого року здав іспит дуже гарно й дістав посаду — письмові іспити Б.Бучинський склав 22 травня 1906 р., усні — 3 листопада того ж року (ЦДІА України у Львові. — Ф. 174, оп. 1, спр. 144, арк. 15, 20). Екзаменатором поміж інших професорів університету, таких, як Л.Фінкель, О.Колесса, був і М.Грушевський. Головними учительськими іспитами Б.Бучинського були історія і географія. У листі до Екзаменаційної комісії він просить, щоб йому дозволили захищати його історичну працю семінарську, читану на семінарі п. проф. Михайла Грушевського (Там само. — Арк. 175). Зрештою, Б.Бучинський представив на розгляд Екзаменаційної комісії наукову роботу на тему: "Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506" (321 с.) (Там само. — Арк. 19). М.Грушевський написав відгук, чого вимагала процедура складання іспитів. Він зазначав, що "праця кандидата попереджена просторим вступом про церковні відносини XV в., в головній частині оперта на стараннім студіюванню джерел, навіть деяких не виданих. Хоч наукова аргументація Кандидата дає місцями чимало до бажання уважаю можливим прийняти... з ступенем вдовольняючим (Там само. — Арк. 21). 8 березня 1906 р. Б.Бучинський написав лист із проханням надати йому цю працю з метою "приладити до друку". М.Грушевський надав дозвіл, написавши: "Не маю нічого против видання кандидатської праці канд. Б.Бучинському" (Там само. — Арк. 180). Варто тут зазначити, що це дослідження опублікував М.Грушевський після смерті автора, див.: Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498–1506 // Записки Українського наукового товариства у Києві. — К., 1909. — Кн. IV. — С. 100–136; Кн. V. — С. 61–87; Кн. VI. — С. 5–53; "Грамота Мисаїла" і "грамота Ніфонта" // Там само. — Кн. XIII. — С. 5–44.

Я, жалуючи його недокінчених робіт, предложив йому невелику підмогу з Наук[ового] товариства ім. Шевченка... — із власних матеріальних засобів Відділ НТШ на засіданні від 20 листопада 1906 р. надав "на подовжене наукових студій" Б.Бучинському грошову допомогу в сумі 300 корон (Хроніка НТШ. — Львів, 1906. — Ч. 28. — С. 3). Хоча він і не був членом Археографічної комісії НТШ, але разом з іншими молодими істориками (І.Крип'кевичем, І.Кревецьким, В.Герасимчуком та ін.) брав участь в археографічних поїздках, організовуваних М.Грушевським. Б.Бучинський, зокрема, збирав архівні матеріали в Кракові (Там само. — Ч. 29. — С. 13).

Мала вона дати причинки до історії унії, почавши від Ісидорового виступу до половини XVI в. — М.Грушевський пише, що Б.Бучинський, "лишив в рукописі свою головну працю по історії унії, в кількох редакціях". Він її опублікував в останній редакції під назвою: "Студії з історії церковної унії", пишучи, що "не хотілося лишити сеї останньої праці горячого адепта нашої науки неужитком" (Ред. [Примітка до статті] Бучинський Б. Студії з історії церковної унії // ЗНТШ. — Львів, 1908. —

Т. LXXXV. — Кн. V. — С. 21). Див. дослідження: Студії з історії церковної унії // ЗНТШ. — Львів, 1908. — Т. LXXXV. — Кн. V. — С. 21–42 (І. Исидорова унія); Т. LXXXVI. — Кн. VI. — С. 5–30 (І. Исидорова унія); 1909. — Т. LXXXVIII. — Кн. II. — С. 5–22 (ІІ. Митрополит Григорій); Т. XC. — Кн. IV. — С. 5–24 (ІІІ. Мисаїлів лист). Невелику замітку про флорентійську унію, написану Б.Бучинським, опубліковано також у 1913 р. Див.: Сліди великоруських літературних творів про флорентійську унію та урядового акту московського правительства в “Історії флорентійського собору” 1598 року // Там само. — 1913. — Т. CXV. — Кн. III. — С. 23–28.

...виладив він перегляд нових праць до історії В[еликого] кн[язівства] Литовського в середині й другій половині XV в. ... — йдеться про статтю: Нові праці до історії Великого князівства Литовського в XV віці // ЗНТШ. — Львів, 1907. — Т. LXXXV. — Кн. I. — С. 131–166. Б.Бучинський опублікував дві грамоти князя Свидригайла, одну — короля Ягайла і лист великого литовського князя Жигимунда Кейстутовича.

А.Ф.

Пам'яті Никандра Молчановського

Публікується за виданням: *Грушевський М.* Пам'яті Никандра Молчановського // ЗНТШ. — Львів, 1907. — Т. LXXXV. — Кн. I. — С. 5–13.

Автограф зберігається в: ЦДІА України у Києві. — Ф. 1235, оп. 1, спр. 244, арк. 24–33 зв.

Молчановський Никандр Васильович (народився 1858 р. в с. Лозоватій Балтського повіту Подільської губ. — помер 4(17).12.1906 р. у Києві) — український історик, громадський діяч, чиновник. Дослідник історії Поділля до початку XV ст., козацько-шведських відносин середини XVII і початку XVIII ст.

Бібліографія праць Н.Молчановського: Анонім. Никандр Васильєвич Молчановський (Некролог) // Україна. — К., 1907. — Т. I. — Кн. 1. — Ч. 1. — С. 99–105.

Література: Анонім. Молчановський Никандр // Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. — Львів, 1996. — Т. 5. — С. 1644–1645; *Анонім.* Никандр Васильєвич Молчановський (Некролог) // Україна. — К., 1907. — Т. I. — Кн. 1. — Ч. 1. — С. 97–105. Молчановський Никандр Васильєвич // Енциклопедический словарь / Издатели: Ф.А.Брокгауз и И.А.Ефрон. — СПб, 1896. — Т. XIX. — С. 680; *Сарбей В.Г.* Молчановський Никандр Васильович // Радянська енциклопедія історії України. — К., 1971. — Т. 3. — С. 166–167.

с. 544 Молоді літа талановитого хлопця припали на часи гарячого Sturm- und Drangperiod-у [буремного періоду] російського життя, й воно скоро вибило його з наукової дороги... — в прямому розумінні період “штурму і натиску”. В переносному значенні час реформ у різних сферах державного управління Російської імперії у 1860-х — 1870-х рр. (міста, військо, судова система, освіта тощо). Ці десятиліття відзначалися активізацією громадсько-політичного життя в країні.

...вмішаний в політичну історію, був висланий на заслання до В'ятської губернії... — із с.Котельниці В'ятської губернії до Києва Н.Молчановський повернувся 1881 р. і відновив навчання, яке закінчив у 1884 р. (*Анонім.* Никандр Васильєвич Молчановський (Некролог). — С. 97).

...багато писав до петербурзьких видань на теми місцевого життя... — перебуваючи на засланні, Н.Молчановський дописував до петербурзького журналу “Слово” (*Анонім.* Никандр Васильєвич Молчановський (Некролог). — С. 98).

...під час “диктатури серця” гра[фа] Лоріс-Мелікова... — Лоріс-Меліков Михайло Тарієлович (1825–1888) — граф, російський державний діяч. У 1880 р.

ЗМІСТ

с. тексту с. ком.

<i>М.КАПРАЛЬ, А.ФЕЛОНЮК. Передреволюційне десятиліття великого історика України (1906—1916) . . . . .</i>	<i>V</i>	
Розділ I. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
До біографії митрополита Онисифора Дівочки	3	590
З облоги Белза в 1352 р.	7	592
Одна з українських колекцій	8	593
Рожне поле	11	594
Студії з економічної історії України	13	596
Господарство польського магната на Задніпров'ї перед Хмельниччиною	76	602
Байда-Вишневецький в поезії й історії	90	604
Сучасна вірша про неволю Вишневецького	116	606
До портрета Мазепи	120	607
Ще до портрета Мазепи.	122	608
Шведсько-український союз 1708 р.	123	609
Новий хозарський текст про війни Олега	135	610
Український рух на схід. Розселення за московською границею до 1648 р.	140	611
Розділ II. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ, ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ГАСЛА	173	614
Коли сфабрикована грамота Любарта луцької катедри?		
Критична замітка	175	614
Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво	177	615
Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності	185	616
До питання про розселення в'ятчів. Кілька заміток з приводу новіших праць	192	621
Лопушанський "Святовид"	196	621
Нові конструкції початків слов'янського і українсько-руського життя. Критичні замітки	197	622
Останні випуски праці проф. Жуковича про релігійні відносини XVII в.	217	624
Останні томи "Архива Юго-Западной России"	224	627
Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства	229	628
Нові гіпотези з історії староруського права. Критичні замітки з приводу праці К.Л.Геца	266	641
Новіша література по історії В[еликого] кн[язівства] Литовського. Критичний огляд	285	643
Короткий огляд української історії	303	647
Українська справа в її історичному розвитку	312	649
Глинський Михайло Львович	338	651
Гонта	340	654

Запоріжжя і Запорізька Січ (Січа)	342	656
[Виступ на загальних зборах НТШ 30 квітня 1907 р.]	350	657
[Виступ на загальних зборах НТШ 12 травня 1909 р.]	352	658
Розділ III. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ТА ПЕРЕДМОВИ	355	659
Лист Володимирської громади з 1324 р. (Факсиміле листа й печатки)	357	659
Матеріали до історії Коліївщини. IV. Оповідання очевидця про смерть Гонти	361	660
Три листи Волод[имира] Антоновича до Антонія Мйодушевського	364	662
Записка Гендльовіка про банатських запорожців	371	664
До історії Остриянинової еміграції. Постриження вдови Остриянина в Москві	372	664
Історія Хмельниччини, списана Силуяном Мужилівським в лютім 1649 р.	376	665
Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського братства. Признання кирило-мефодіївців	387	665
Вступне слово [до т. LXIX “Записок НТШ”]	529	671
Передне слово [до: Свендцький І. Опис рукописів народного дому]	531	671
Передмова [до т. ХСІІ “Записок НТШ”]	533	673
Від комісії [Передмова до т. VIII “Жерел”]	534	674
Від комісії [Передмова до т. ХХІІ “Жерел”]	538	677
Розділ IV. НЕКРОЛОГИ	539	678
Богдан Бучинський. Посмертна згадка	541	678
Пам’яті Никандра Молчановського	543	680
Петро Голубовський. Некролог	550	684
Микола Дашкевич. 1852—† 20.I.1908	553	687
Пам’яті Володимира Антоновича	558	691
Кн[язь] Ян-Тадеуш Любомірський. (Некролог)	560	693
Ф. Леонтович—В. Ключевський—Д. Самоквасов. (Некрологічні замітки)	562	694
В. І. Сергеевич. Посмертна згадка	568	701
Пам’яті Євгена Голубінського	570	702
Пам’яті Якова Шульгина	575	705
Пам’яті Миколи Лисенка. Промова Мих[айла] Грушевського	579	709
Іван Филевич. Некрологічна замітка	584	713
Костянтин Михальчук	587	716
Пам’яті Володимира Лозинського	589	719
КОМЕНТАРІ	590	
СПИСОК ЦИТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	720	
ПОКАЖЧИК	726	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	753	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 8

Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянин*

Здано на складання 21.02.2006. Підп. до друку 17.11.2006.
Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 62,56.
Умовн. фарбовідб. 62,98. Обл.-вид. арк. 55,00. Наклад 5000 прим.
Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 14. Зам. 432-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 8: Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”. — 2007. —
776 с.

ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-484-0 (т. 8).

Восьмий том зібрання праць М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки” і охоплює період 1906—1916 рр. У томі вміщені численні історичні статті, огляди, рецензії, археографічні передмови та публікації вченого, некрологи й посмертні згадки про істориків, суспільних діячів — сучасників М.Грушевського.

Видання розраховане для істориків, етнографів, філологів та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)